

JOSEF DOHNAL

KOMPOZIČNÍ POSTUP ČASOVÉHO PŘEDPĚTÍ V POVÍDCE LEONIDA ANDREJEVA „PREDSTOJALA KRAŽA“

Povídka *Predstojala kraža*¹ patří k raným povídkám Leonida Nikolajeviče Andrejeva (1871—1919). Vypráví o starém zloději, který odchází z domu za svým společníkem, s nímž se chystají uskutečnit jakousi blíže neurčenou krádež většího rozsahu, spojenou i s možností vraždy. Během cesty, už mimo dosah města, narazí mnohonásobný zloděj na osamělé štěně, které ho svým kňučením pohne k tomu, aby se mu nejen věnoval a ochránil je před zmrznutím, ale nakonec ho obrací zpět na cestu do města, a tím vlastně maří plán zločinu.

V našem příspěvku nepůjde ani o tematickou podobnost s dalšími ranými povídkami L. Andrejeva (např. *Bargamot i Garas'ka*), projevující se v řadě prvků (pocit sounáležitosti dvou živých bytostí, pocit povinnosti silnějšího pomoci slabšímu, který vzniká iracionálně pod vlivem konkrétních událostí situace, do níž se postavy povídek dostávají), ani o to, abychom si všimli pro Andrejeva netypického zakončení povídky katarzickým „prosvětlením“, niterným procitnutím zloděje, utvrzujícím čtenáře ve víře v přítomnost dobra i v duši lidí, kteří patří mezi vydědence lidské společnosti. V naší analýze se chceme zaměřit na jediný aspekt povídky — na konstrukci uměleckého času.

Již název povídky implikuje očekávání děje sevřeného mezi dvě časově dané souřadnice (slovesný tvar *predstojala* předpokládá časovou distancí začátku povídky od uzavření děje uvedeného substantivem *kraža*) a stává se charakteristickým pro konstrukci povídkového času. Ve vědomí čtenáře vybaveného elementární čtenářskou zkušeností vzniká očekávání napětí, které autor vnese do děje odehrávajícího se mezi oběma vymezenými body časové linie. Proč by jinak přece už v názvu zvýrazňoval očekávané vyústění děje a tím mařil čtenářův prožitek? Ten by za jiných okolností — vždyť titul povídky potenciálně uvádí její příslušnost k detektivnímu žánru — spočíval spíše v „uhadování“ ukončení akce, anebo způsobu, jímž bude cíle dosaženo. Čtenářova pozornost je tak už díky

¹ Andrejev L. N.: *Predstojala kraža*. Donskaja Reč' 1904, 8 s.

poetice titulu orientována nikoli na krádež samu, ale na to, co jí bude předcházet, tj. na úsek mezi oběma mezníky časové linie — začátkem povídky a jejím hypotetickým ukončením.

Tento dojem ještě posiluje úvodní věta textu povídky: „Predstojala krupnaja kraža, a možet byt' ubijstvo.“² která opět konstituuje zvýrazněnou časovou konstrukci, na niž se čtenář „naladil“ díky titulu povídky. Po ní se napětí snižuje a v expozici autor obrací pozornost čtenáře k hrdinovi povídky — postaršímu zloději, který v napjatém psychickém stavu v očekávání významného zločinu trpí strachem ze samoty, z uzavřeného prostoru, v němž se nachází, ať už doma nebo — poté, co se vydal na cestu — v ulicích města, kterými z něho vychází a které jsou uváděny především prvky omezení, ohraničení (zdi domů, ploty, dveře). Psychická úleva přichází až ve volném prostranství mimo město, ale tam se záhy setkává se štěnětem, které reagovalo na jeho hlasitou, sobě samému určenou výzvu k zakouření. Tento okamžik setkání člověka a zvířete je počátkem zlomu v časové výstavbě povídky. Kromě úvodní věty, která stejně jako titul odkazovala k určitému úběžníku, probíhaly všechny další akce protagonisty přímočaře, sukcesivně. Tato přímá časová linie je dovedena do chvíle, kdy se ve zlodějově vědomí vedle krádeže objevuje pod vlivem důvěřivého pohledu a hlasu zvířecího mláděte věřícího v pomoc (a tedy a priori v dobrotu a slitování) člověka ještě další oblast spojená s jistým časovým určením, nedefinovaný pocit čehosi dávného: „[. . .] eto vospominanje prišlo otkuda-to izdaleka, iz toj neopredelennoj glubiny prošlogo, gde mnogo solnca, krasivych i strannyh zvukov, i gde vse putajetsja.“³ Původně jednoduší obsah zlodějova vědomí se štěpí a uvádí vnitřní konflikt, jehož řešení se odrazí v další dynamice povídky. Možnost okamžitého opuštění štěněte, které se rovná pokračování dosavadní časové linie přímočaře vedoucí k předem oznámenému konci, je konfrontována s neočekávanou, titulem a dosavadním průběhem děje nepředpokládanou, a tedy překvapující další možností: buď krátkým zdržením se štěnětem dojde k pozastavení, zpomalení předcházející syžetové linie, anebo bude její směr zcela změněn. V této chvíli se opět objevuje explicitní připomínka úběžníku času, parafráze úvodní věty povídky: „A jemu ješče predstojala krupnaja kraža i, možet byt', ubijstvo.“⁴

Motiv štěněte, ztělesňující nový, životný prvek — zloděje dosud obklopovaly jen neživé předměty — a současně narušení syžetové linie, zabírá stále větší místo v hrdinově vědomí, získává nad ním chvilkovou vládu. Člověk soucítící s bezbrannou živou bytostí se v něm sváří se zlodějem vědomým si plánu zločinné akce: „On zabyl o tovarišče, o tom, čto budet segodnja noč'ju — i vsej razdražennoj mysl'ju otdalsja glupomu ščenku.“⁵ Tím se opět obnažuje základní ostrý protiklad vzniklé situace. Původní dynamika založená v poměrně rychle po sobě následujících akcích se mění ve značně oddynamizovaný čas, jehož plynutí přestává určovat vnější

² Tamtéž, s. 1.

³ Tamtéž, s. 5.

⁴ Tamtéž, s. 5.

⁵ Tamtéž, s. 6.

realita daná vzhledem k vědomí člověka také vnějšími okolnostmi (= naplánovaná krádež). Těžiště času a jeho plynutí je určováno stále více konfliktem probíhajícím ve vědomí zloděje. Sukcesivnost je nahrazována oscilací. Nejenže je narušena původní linie vedoucí k oznámenému časovému úběžníku, ale toto časové předpětí je zachováno jako bod, ke kterému se v nepravidelných intervalech upírá vědomí hrdiny jako k určité jistotě. Dochází tak k oscilaci mezi „přítomností“ a „budoucností“, jejichž vztah je zatížen v „přítomnosti“ potenciálně obsazenou možností zabránit realizaci oznámené „budoucnosti“, zaměnit ji jiným časovým úběžníkem. Tento vztah je navíc komplikován další oscilací mezi „přítomností“ a „minulostí“ — viz str. 90, pozn. 3 — „[...] iz toj neopredelennoj glubiny prošlogo [...]“. Jejich relace reflektovaná v rozporech zlodějovy duše (iracionální popud pomoci štěněti, jdoucí z neurčitě traktované minulosti) je skrytě vnesena do celého dalšího niterného konfliktu hlavní postavy a dále do rozvoje povídkového syžetu.

„Přítomnost“ se tak stává průsečíkem střetávání „minulosti“ a „budoucnosti“, časem, kdy dynamika sukcesivního děje ustupuje napětí plynoucím ze situace ve své podstatě nedynamické, ve které převládá subjektivizovaný „vnitřní čas“.⁶ Ten však v případě Andrejevovy povídky zahrnuje složité propojení „minulosti“, „přítomnosti“ a „budoucnosti“, spočívá v jejich soustavné oscilaci a vzájemném pronikání a konfrontaci ve vědomí protagonisty.

Motivy odkazující k této složité souvztažnosti časových rovin se objevují v povídce až po vzniku konfliktu a jejich četnost se mění v přímé závislosti na rostoucím napětí, které pomáhají vytvářet. Pro tuto Andrejevovu povídku je určující oscilace směrem k „budoucnosti“; dokumentujeme proto četnost motivů spjatých s tím, co jsme nazvali časovým předpětím, tzn. s krádeží, na jednotlivých stranách textu:

strana textu:	1	2	3	4	5	6	7	8
počet motivů odkazujících ke krádeži:	1	—	—	—	1	1	2	3

Jak vidíme, na prvních čtyřech stranách textu, které jsou ve vztahu k námi řešenému problému expozicí (k setkání zloděje se štěnětem dochází právě na str. 4), se motiv odkazující na časový úběžník neobjevuje, zazní pouze v citované úvodní větě povídky, v níž zvýrazňuje účinek titulu. S narůstajícím konfliktem pak roste i počet motivů odkazujících čtenáře k posunu v časové výstavbě povídky. Text je zvláště na posledních dvou stranách těmito motivy rozdělován častěji. Zintenzivňuje se tak nejen zobrazení vnitřního konfliktu, který se stává prvkem převyšujícím v kompozici díla svým významem všechny ostatní prvky spjaté s pohybem hlavní postavy v akcích orientovaných prozatím na naplnění čtenářova očekávání. Mění se i rytmické členění textu. Stále se zkracující intervaly mezi jednotlivými návratnými motivy „budoucnosti“ ve své podstatě jednoznačné (krádež) a „přítomnosti“ skýtající možnost výběru (pomoc štěněti kontra jeho opuštění). Rychlejší střídání těchto dvou časových rovin navíc implikuje boj dvou principů — dobra a zla. „Krádež“ je traktována jako princip zla, iracionální, světlá „minulost“ jako princip dobra, soucitu, „přítomnost“ je pak jejich projekcí do konkrétní situace, v níž nelze najít pro

⁶ Lichačov D. S.: *Poetika staroruské literatury*. Praha, Odeon 1975, s. 273.

danou chvíli kompromisní řešení. Tato tematická rovina je zdůrazněna v rozdělení „minulosti“ na dvě sféry — konkrétní minulost hrdinovu, která se promítá do scény jeho návratu se štěnětem v rukou do města (kdy se mu „[. . .] smejalis' vse ljudi, kakich on znal v žizni, smejalis' vse kraži i nasilija, kakije on soveršil, vse tjur'my i izdevatel'stva, kakije preterpelo jego staroje, žilistoje telo.“⁷), a iracionální minulost, kterou lze také vykládat jako zkušenost minulých generací, uloženou v nevědomé sféře lidského vědomí, jakousi „životní zkušenost“ pramenící v kolektivní minulosti lidstva. Toto vysvětlení by korespondovalo s Andrejevovou koncepcí lidské duše, v níž převládá podvědomé: „V etoj oblasti chranjatsja nasloženija tysjačetij, v nej — časticy i vsevozmožnyje kombinacii časti prošlych žiznej. Eto ogromnoje skladočnoje mesto opyta [. . .] I jesli vnezapno osvetit' oblast' bessoznatel'nogo, to vskrojetsja vsja tajna čelovečeskoj žizni, ves' mir!“⁸ V dané situaci tedy protagonista povídky překračuje meze času individua a dotýká se vyšší časové úrovně spojené s tím, co bychom mohli označit jako „čas lidstva“.

Prolínání časových rovin, změna sukcesivní časové linie a její značné překrytí oscilačním principem, zatížení časových rovin symbolickým (morálním) významem, oddynamizování děje a zvýraznění situativnosti i protiklad „času individua“ a „času lidstva“ v povídce *Predstojala kraža* vytvářejí složitou strukturu určující její tematické vyznění.

Časová souvztažnost v celé její komplikovanosti je čtenáři zvýrazněna kompozičním postupem vytvoření časového předpětí, daného poskytnutím informace o možném (v uvedené povídce nerealizovaném) časovém úběžníku. Tento postup umožňuje autorovi soustředit pozornost nikoli na výsledek děje, nýbrž na dramaticčnost časového úseku mezi oběma póly vytvořeného časového „mostu“. Je to projev spisovatelovy koncepce, v níž důraz byl kladen na zachycení dialektických myšlenkových pochodů protagonistů ve složitých, často mezních situacích, kde jsou překračovány hranice duševních schopností hrdinů racionalizovat své konání. Kompoziční postup časového předpětí je v celé Andrejevově tvorbě dosti často užíván, třebaže ne vždy je časový úběžník tak typicky uváděn hned v titulu a v samém počátku díla jako v analyzované povídce — připomeňme jako doklad našeho tvrzení např. povídky *Rasskaz o semi povešennyh, Gubernator, Mysl'* či drama *Žizn' Čeloveka*.

КОМПОЗИЦИОННЫЙ ПРИЕМ ЗАРАНЕЕ СОЗДАННОГО НАПРЯЖЕНИЯ ВРЕМЕНИ В РАССКАЗЕ ЛЕОНИДА АНДРЕЕВА »ПРЕДСТОЯЛА КРАЖА«

Анализируя композицию рассказа Леонида Андреева *Предстояла кража* (1904), автор статьи утверждает, что система художественного времени, основанная на принципе заранее созданного «напряжения времени», отличается сложной осцилляцией уровней «прошлого», «настоящего» и «будущего». В рамках этого соотношения укладываются и основные конфликты, решаемые в сознании героя; динамичность сюжетной линии заменяется драматичностью, вытекающей из возникшей ситуации.

⁷ Andrejev L. N.: *Predstojala kraža*. Donskaja Reč' 1904. s. 8.

⁸ Andrejev A.: *Iz vospominanij o L. Andrejeve*. Moskva-Leningrad, Krasnaja nov' 1926, kn. 9, s. 221.